

ARCHEOLOGINIŲ ODINIO APAVO RADINIŲ TYRIMŲ LIETUVOJE APŽVALGA

Arūnas Puškorius

Vilniaus universitetas, Universiteto g. 7, LT-01103 Vilnius, Lietuva

Archeologinių kasinėjimų metu tarp metalinių, kaulinių, raginių, gintarinių, keramikinių, medinių bei kitos kilmės dirbinių surandama ir įvairių gaminių iš odos. Tai – įvairūs diržai, adatinės, piniginės, kapšeliai bei kita. Suintensyvėjus miestų archeologiniams tyrimams, ypač daug randama odinio apavo bei odos atraižų. Reikėtų pažymėti, kad apavas, žmonių aprangos dalis, labai svarbus pažįstant Lietuvos gyventojų materialinę kultūrą. Straipsnio tikslas – apžvelgti ir įvertinti dabartinę archeologinių odinių apavo radinių tyrimų būklę Lietuvoje, taip pat aptarti šios rūšies radinių tyrimų kai kurias naujas galimybes ir sunkumus.

Pirmasis archeologinius odinio apavo radinius išsamiau pradėjo tirti Kęstutis Navickas. Jis apibendrinio Vilniaus Žemutinės pilies Gedimino kalno šiaurinėje papėdėje 1959–1961 m. kasinėjimų metu surastą apavą¹. Savo straipsnyje, skirtame Vilniaus gyventojų apavui XIII–XIV a., K. Navickas nuodugnai aptarė, mėgino klasifikuoti ir susisteminti medžiagą. Jis pateikė ir kai kurių kitų duomenų apie to meto avalynę – žalvarinių vinučių naudojimą avalynės pakulnei tvirtinti, lininio siūlo – avalynei siūti.

K. Navickas, ko gero, buvo pirmasis tyrėjas Lietuvoje, rimčiau susidūręs su archeologinių avalynės radinių tyrimų specifika, pirmiausia – terminologijos klausimais, siekęs išsamiai apibendrinti medžiagą, įvardyti atskiras avalynės viršaus ir apačios detales. Tačiau terminologija yra silpniausia šio darbo vieta. Septintajame dešimtmetyje ir aštuntojo pradžioje buvo vartojami šiek tiek kitokie avalynės terminai nei dabar ir jų būta nedaug: „batviršis“ vadintas „viršdaliu“², „auliukiniai“ – „batai su auliukais (trumpais)“³ ir dar keletas kitų. K. Navickas savo darbe vartojo buitinę, o ne profesionalią terminologiją, todėl daugeliu atvejų buvo neaišku, kas turėta omenyje. Autorius nesigilino nei į avalynės tipus, nei į konstrukcijos detalių pavadinimus. Straipsnyje, iliustruotame pusbačių piešiniais, neteisingai vartojamas „batų“ terminas, avalynės terminologijoje reiškęs visai kitą

¹ K. Navickas, Vilniaus gyventojų apavas XIII–XIV a., *Iš lietuvių kultūros istorijos*, Vilnius, 1964, t. 4, p. 188–196.

² N. Juknevičiūtė, E. Linkevičiūtė, *Avalynės viršdalio formavimas*, Vilnius, 1963.

³ D. Ostrovitianovas, B. Ivanovas, *Avalynės technologija*, Vilnius, 1970, p. 11.

avalynės tipą⁴. Minėdamas atskiras detales, autorius apkulnius ir užkulnius klaidingai įvardija vien tik „užkulniais“⁵. Buitinis terminas „batų viršai“⁶ (turėta omenyje batviršius) visai neatitiko tuometinės avalynės terminologijos.

Aptariant avalynės apačios detales, pateikta kiek netikėta apačios konstrukcija iš keturių odos sluoksnių – „padų“⁷. Padas – avalynės apačios išviršinė detalė⁸, kuri dėl nuolatinio tiesioginio kontakto su žeme nukenčia labiausiai ir greičiausiai nudyla, todėl negalėjo būti gaminama iš plonos odos. Plona oda yra tampri ir padui visiškai netinka. Autorius teigia, kad „padų“ atskirų odos sluoksnių storis yra apie vieną milimetrą. Tikriausiai jį suklaidino išdirbtos odos savybė ilgainiui suskilti ir išsi-slukuoti į dvi dalis. Tuomet aišku, kad, išsi-slukuosniavus vidpadžiui ir padui, atsirado keturi odos sluoksniai. Nelabai aiškus ir vidpadžių apibūdinimas. Sunku sutikti su autoriumi, kad slaptąja siūle batsiuviai galėdavo patikimai susiūti du apie milimetro storio odos fragmentus⁹. Taigi avalynės apačios konstrukcijos vaizdas lieka neaiškus. Autorius painiojasi ir aptardamas avalynės apačios tvirtinimo būdus. Sandalinį tvirtinimą jis sieja išimtinai su „basutėmis“¹⁰, nors šio tipo avalynė ir toks tvirtinimo būdas niekuomet neturėjo tiesioginių sąsajų. Pakulnės neteisingai įvardijamos „kulnų“ terminu¹¹, kuris reiškia tik žmogaus pėdos dalį.

Abejonių kelia batviršiu ir apačios detalių sujungimui naudotų siūlų ir žalvarinių vinučių tyrimų rezultatai, nenurodant tyrimų metodo ar bent tyrėjo autorystės. Neaišku, kas identifikavo siūlų pluoštą ir metalo lydinį – pats autorius (cheminiais tyrimais ar vizualiai) ar kuris nors kitas specialistas. Žalvaris yra cinko ir vario lydinys (kartais su nedideliu kiekiu kitų elementų), kurio vizualiai nustatyti neįmanoma.

Nors ir siekdamas mokslinės Vilniaus Žemutinės pilies archeologinių apavo radinių analizės, aptardamas bei sistemindamas medžiagą K. Navickas neišvengė esminių klaidų, ir ne vien terminologijoje. Galbūt todėl vaizdas apie to meto Vilniaus gyventojų odinį apavą šiame straipsnyje kiek miglotas.

Šiek tiek plačiau apie archeologinius avalynės radinius užsimenama Eugenijaus Jovaišos straipsnyje¹². Apibūdindamas VI a. pirmąją pusę datuojamo vyro kapo Nr. 2 iš Plinkaigalio kapinyno radinius, nedidelės apimties straipsnyje jis išsamiai aprašė surastas apavo liekanas ir pateikė galimą radinio rekonstrukciją. Vėliau Vytauto Kazakevičiaus monografijoje, skirtoje Plinkaigalio kapinyno tyrinėjimams, pateiktos dar dviejų aulinių rekonstrukcijos¹³, kartu teigiama, kad Lietuvoje nėra žinoma analogijų Plinkaigalio kapinyno apavo radiniams.

⁴ Šiuo terminu tuomet buvo vadinama kulkšnį ir apatinę blauzdos dalį dengianti avalynė.

⁵ K. Navickas, Vilniaus gyventojų apavas XIII–XIV a., *ibid.*, p. 194, 10 pav.

⁶ *Ibid.*, p. 188.

⁷ *Ibid.*, p. 190.

⁸ *Avalynės terminų žodynelis*, Vilnius, 1992, p. 18.

⁹ K. Navickas, Vilniaus gyventojų apavas XIII–XIV a., *ibid.*, p. 195.

¹⁰ *Ibid.*, p. 191.

¹¹ *Ibid.*, p. 192.

¹² E. Jovaiša, Apavas iš Plinkaigalio kapinyno, *Kultūros barai*, 1978, Nr. 4(160), p. 62–63, 1 pav.

¹³ V. Kazakevičius, Plinkaigalio kapinynas, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 1993, t. 20, p. 124–125.

Jeigu rekonstrukcija teisinga, šie radiniai yra apskritai seniausias tiesioginis įrodymas, kad Lietuvoje jau pirmojo mūsų eros tūkstantmečio viduryje buvo gaminamas ne tik primityvus apavas (naginės, kojenos ar vyžos), bet ir sudėtingesnė jo rūšis – avalynė (turinti atskiras apačios ir viršaus detales). Reikėtų tik patikslinti, kad tai – aulinių tipo avalynė, atsisakant platesnio „apavo“ termino.

1982 m. Jono Genio ir Vlodo Žulkaus straipsnyje apie XVI a. fachverkinius pastatus Klaipėdoje¹⁴ užsimenama, kad tyrimų metu Kurpių gatvėje Nr. 4 surasta dalis 1520–1540 m. kurpiaus dirbtuvės su darbo atliekomis bei dirbiniais, tarp kurių būta ir avalynės liekanų. Tuomet nuodugnesnė šių radinių analizė nebuvo atlikta. Tarp kitų iliustracijų straipsnyje pateikta dalies avalynės radinių rekonstrukcija, keli pavienių detalių piešiniai.

Išsamesni avalynės radinių iš Kurpių gatvės tyrimų duomenys paskelbti J. Genio straipsnyje apie Klaipėdos kurpius ir jų gaminius¹⁵. Autorius avalynės įvairovę iliustruoja geriausiai išlikusiais avalynės apačios ir viršaus detalių pavyzdžiais. Straipsnyje išskirti avalynės tipai, aptarta kai kurių apačios ir viršaus detalių forma, pateikti avalynės siūlių siūlų tyrimai. Tačiau neišvengta ir kai kurių klaidų. Įtarimą kelia 0,5–1 mm storio odos panaudojimas 2–3 sluoksniais avalynės apačios detalėse¹⁶, nes tai visiškai neatitinka to meto Klaipėdos kurpiams keliamų kokybiškos avalynės gamybos reikalavimų¹⁷. Tokia plonos odos avalynė turėjo būti labai trumpalaikė. Veikiausiai tyrėją, kaip ir K. Navicką, šiuo atveju suklaidino odos savybė išsisluoksnuoti.

J. Genys taip pat susidūrė su avalynės terminologijos problema. Priešingai nei K. Navickas, autorius, remdamasis šiuolaikinės avalynės terminologija, sėkmingai išvengė kai kurių grubių klaidų: bent jau batai (turima omenyje auliukinių tipo avalynė) ir pusbačiai išskirti į atskirus avalynės tipus¹⁸. Problemų sukėlė kiti avalynės detalių ir gamybos technologijos terminai: smailianosė avalynė netaisyklingai įvardijama kaip „avalynė su smailiais priekiais“, pakulnė – „kulniuku“ ir „kulnu“. Vienai iš avalynės apačios detalių – padui – suteikta neteisinga reikšmė: straipsnyje padu vadinamas visas apačios detalių komplektas. Avalynės ir apskritai batsiuvių amato tyrėjams labai svarbi informacija apie avalynei naudotus siūlus. Lieka neaišku, kas ir kokiais tyrimų metodais identifikavo lininius siūlus¹⁹.

¹⁴ J. Genys, V. Žulkus, Fachverkinų XVI a. pastatų liekanos Klaipėdoje, Kurpių g., *Architektūros paminklai*, Vilnius, 1982, t. 7, p. 51–57.

¹⁵ J. Genys, Klaipėdos kurpiai ir jų gaminiai XV a. pab. – XVI a., *Kraštotyra*, 1987, Nr. 21, p. 48–54.

¹⁶ *Ibid.*, p. 50.

¹⁷ *Ibid.*, p. 48.

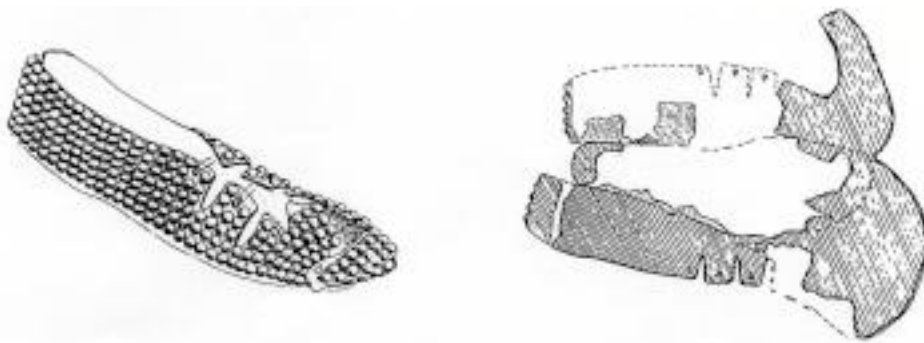
¹⁸ *Ibid.*, p. 50.

¹⁹ Yra duomenų, kad lino ir kanapės pluoštų siūlai viduramžiais Europoje buvo naudojami avalynei gaminti. Kadangi šie pluoštai morfologiškai labai panašūs, identifikavimui paprastai naudojama cheminė spalvinė reakcija. Cheminis metodas nepasiteisina, jeigu pluoštas yra nenaujas arba nešvarus (archeologiniai pluoštų radiniai tokie dažniausiai ir būna). Suirusius lino ir kanapės pluoštus atskirti beveik neįmanoma (P. Gudyno restauravimo centro mokslinių tyrimų skyriaus restauravimo technologės J. Bagdzevičienės informacija).

Nepaisant šių trūkumų, J. Genys pasirinko, ko gero, tinkamiausią archeologinių avalynės radinių aptarimą taikydamas šiuolaikinės avalynės terminologiją, todėl mokslinė prasme šis darbas yra profesionalesnis už 7-ojo dešimtmečio viduryje parašytą K. Navicko straipsnį.

Papildomos informacijos apie kitus archeologinius avalynės radinius Klaipėdoje yra Vlado Žulkaus knygoje²⁰. Knygos iliustracijos vaizdžiai parodo Klaipėdos XVI–XVII a. avalynės įvairovę. Autorius ne tik trumpai pakartojo J. Genio teiginius kartu su buvusiomis klaidomis, bet įvėlė ir keletą naujų. Antai 55 pav. pavaizduoti keturi skirtingi vidpadžiai, neteisingai vadinami „batų padais“, nors juose aiškiai matomos vidpadžiams būdingos siūlės ir užtraukiamojo krašto siūlų įspaudai; 56 pav. bateliai klaidingai įvardyti „batais“. Neaišku, ką autorius turėjo omenyje, vieną iš avalynės viršaus detalių pvadindamas „šonine jungtimi“, – šonelį ar jungtį. Sunkiai įsivaizduojamas ir batviršis, surinktas iš „noselės, šoninės jungties ir užkulnio“²¹.

Odinis apavas nuo pirmojo mūsų eros tūkstantmečio trumpai aptartas Reginos Volkaitės-Kulikauskienės knygoje²². Autorė, daugiausia remdamasi laidojimo paminklų medžiaga, daro išvadą, kad jau pirmojo tūkstantmečio viduryje Lietuvos teritorijoje būta įvairaus odinio apavo. Tai ir skirtingo aukščio suveržiamais aulais metalu dekoruota avalynė; daroma prielaida, kad naginės taip pat galėjo būti dekoruotos spalvotojo metalo įvijomis ir spurgeliais²³. Nors knygoje pateikta nemažai duomenų apie pirmojo tūkstantmečio laidojimo paminkluose aptiktus odinio apavo radinius, tačiau autorė apsiribojo tik faktais be platesnių apibendrinimų. Terminus „avalynė“, „apavas“ ir „batai“ autorė vartoja kaip sinonimus, nesigilindama į skirtingas jų reikšmes.

Pav. VIII–IX a. naginė iš Diržių kapinyno (Ė. Striškienės rekonstrukcija, H. Manomaičio piešinys)

Figure. Primitive shoe of the 8th–9th c. from the Diržiai burial ground. Reconstruction by Ė. Striškienė, illustration by H. Manomaitis

²⁰ V. Žulkus, *Viduramžių Klaipėda*, Vilnius, 2002, p. 87–90, 55, 56 pav.

²¹ *Ibid.*, p. 90.

²² R. Kulikauskienė, *Senovės lietuvių drabužiai ir jų papuošalai (I–XVI a.)*, Vilnius, 1997, p. 63–65, 105–106.

²³ *Ibid.*, p. 64.

Labai įdomių radinių, suteikiančių žinių apie VIII–IX a. apavą, aptikta Ėrikos Striškienės tirtame Diržių kapinyne (informacija nepaskelbta). Informatyviausi yra kapo Nr. 51 radiniai. Čia surasta labai daug odinio apavo liekanų, gausiai papuoštų žalvariniais spurgeliais, kurių buvę net 1089 vienetai²⁴. Autorė atliko kruopščią radinių analizę ir pateikė aiškią kulno dalyje suvarstomų naginių rekonstrukciją (pav.)²⁵, kurią neteisingai priskyrė batelių tipui²⁶. Panašaus odinio apavo liekanų šiame kapinyne buvo aptikta ir vėlesnių kasinėjimų metu.

Archeologiniai XVI a. II pusės – XVII a. pradžios avalynės radiniai iš Malūnų g. 3/5 Vilniuje glaustai aptarti bendrame šių eilučių autoriaus ir Laimos Vedrickienės straipsnyje²⁷. Čia pateiktas ištirtos avalynės kiekis vienetais, aiškiai suklasifikuoti avalynės tipai (auliukiniai, pusbačiai ir bateliai), apibrėžti jų tipologiniai skirtumai, trumpai nusakyti apačios ir viršaus detalių ypatumai. Tiriant archeologinius avalynės radinius plačiai remtasi šiuolaikine avalynės terminologija, ir toks metodas visiškai pasiteisino. Nustatytas įvairių avalynės apačios ir viršaus detalių kiekis, pateikti odos išdirbimo, avalynei naudotų siūlų tyrimų rezultatai. Pirmą kartą mėginta identifikuoti gyvūno odą atskirose avalynės viršaus ir apačios detalėse. Iš viso buvo restauruoti keturi skirtingi avalynės pavyzdžiai; šių eilučių autoriui restauruojant vieną batelį pavyko surinkti pilnus jo apačios ir viršaus detalių komplektus²⁸. Radinių nuotraukos atskleidžia dar išsamesnį vaizdą.

Ištirti ir restauruoti Malūnų g. 3/5 archeologiniai avalynės radiniai moksliskai vertingi, tačiau ir šiame išsamiajame darbe dėl patirties ir įgūdžių stokos nebuvo išvengta klaidų, pvz., avalynės apačios detalių komplektas straipsnyje neteisingai vadinamas „padu“.

Atlikti tyrimai ir surinkti duomenys parodė, kad archeologinius avalynės radinius galima tirti cheminiais ir morfologiniais tyrimais, leidžiančiais nustatyti odos išdirbimą ir gyvūno rūšį tyrėjui neapsiribojant tik tipologija ir chronologija.

Archeologiniai avalynės radiniai šiek tiek paminėti Daivos Luchtanienės straipsnyje apie XVI–XVII a. amatininkų kvartalą vyskupų rūmų teritorijoje Vilniuje²⁹. Autorė pastebi, kad kai kurie iš jų yra su taisymo žymėmis, jų gamybai naudota veršiukų, kiaulių, ožkų arba avių oda; užsimenama ir apie geležines pakulnių pasagėles. Autorė išsamiau radinių neanalizuoja, nors straipsnyje yra kai kurių įdomių ir svarbių duomenų apie avalynės gamybą.

Paminėtinas ir Lietuvos nacionalinio muziejaus restauratorės Rasos Kubiliūtės straipsnis apie Vilniaus pranciškonų Švč. Mergelės Marijos bažnyčioje archeolo-

²⁴ Ė. Striškienė, Diržių senkapių (Pakruojo rajonas) archeologiniai tyrimai 1997 m., *Lietuvos istorijos institutas, Archeologijos archyvas*, f. 1, Nr. 2846, p. 60.

²⁵ Ibid., p. 236.

²⁶ Ibid., p. 22.

²⁷ A. Puškorius, L. Vedrickienė, XVI–XVII amžiaus odinės avalynės radinių tyrimas ir restauravimas, *Lietuvos dailės muziejaus metraštis*, 1999, Nr. 3, p. 256–263.

²⁸ A. Puškorius, XVI–XVII a. avalynė iš Vilniaus miesto archeologinių kasinėjimų. Tyrimai ir konservavimas (bakalauro darbas), *Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Archeologijos katedros archyvas*, Vilnius, 1998, Nr. 10, 10 (2).

²⁹ D. Luchtanienė, XVI–XVII a. amatininkų kvartalas vyskupų rūmų teritorijoje, *Kultūros paminklai*, 2000, Nr. 7, p. 49–50, 12, 13 pav.

ginių tyrinėjimų metu surastą XV a. 3–4-uoju dešimtmečiu datuojamą³⁰ avalynę ilgais aulais. Straipsnis yra skirtas archeologinės avalynės konservavimui ir restauravimui aptarti ir yra viena geriausiai parengtų publikacijų archeologinių avalynės radinių tema Lietuvoje³¹. Galima tik patikslinti, kad tokia avalynė, kurios aulai siekia aukščiau kelių, avalynės tipologijoje vadinama pušnimis.

Viršutinio Kernavės miesto apavo radiniai plačiai aptarti Dalios Vaičiūnienės ir Dalios Grigonienės straipsnyje, parengtame pagal konferencijoje skaitytą pranešimą³². Sėkmingai vartodamos šiuolaikinės avalynės terminologiją autorės išvengė iki tol apie archeologinius avalynės radinius plačiau rašiusių autorių klaidų. Apavas išskirtas į tipus – nagines ir avalynę (auliukinius ir pusaulinius). Straipsnyje iš dalies remtasi šių eilučių autoriaus magistro darbu – viršutinio Kernavės miesto avalynės pavyzdžių restauravimo ir tyrimų rezultatais. Medžiaga papildyta ir pačiais naujausiais minėtos vietovės archeologinių kasinėjimų duomenimis. Straipsnis svarbus dar ir tuo, kad D. Vaičiūnienė ir D. Grigonienė įgijo nemažai patirties rekonstruodamos archeologinius avalynės radinius. Pastabos apie apavo konstrukcijos, avėjimo ypatumus suteikia daug naudingos informacijos sprendžiant apie jo vertę ir praktiškumą.

M. Matušakaitė savo knygoje apie aprangą Lietuvoje XVI–XVIII a.³³ pamėgino archeologinius avalynės radinius įtraukti į rašytinių šaltinių ir ikonografinės medžiagos kontekstą. Knygoje vartojama šiuolaikinė avalynės terminologija, ir tai leidžia susidaryti aiškų vaizdą, apie ką kalbama. Aptardama XVI–XVII a. avalynę Lietuvoje, autorė pateikė restauruotus avalynės radinius iš Vilniaus miesto archeologinių kasinėjimų Malūnų g. 3/5 bei Vyskupų rūmų teritorijoje, tačiau neišvengė kai kurių avalynės tipologijos klaidų ir netikslumų. Iliustracijoje Nr. 216 pavaizduota auliukinių tipo avalynė neteisingai įvardyta aulinukais, avalynės terminologijoje reiškiančiais moteriškus aulinius. Knygoje vartojamas terminas „batai“ ne visuomet reiškia tik auliukinių tipo avalynę. Pusbatis iliustracijoje Nr. 297 neteisingai pavadintas „bateliu“, taip pat iliustracijoje Nr. 480 pavaizduotų „batelių“ terminas turėtų būti keičiamas į „klepes“ arba „pantolėtus“. Dėmesį atkreipia ir tai, kad lygindama archeologinius avalynės radinius su ikonografinė medžiaga autorė pateikia kitokią chronologiją nei archeologas. Objekto tyrėjas Kęstutis Katalynas, remdamasis kitais komplekso radiniais, avalynės radinius datuoja XVI–XVII a.³⁴, tuo tarpu autorė kai kuriuos jų priskiria XVII a. II pusei.

³⁰ E. Svetikas, Tretininkų odiniai kapšeliai: jų apkalų tipologija, chronologija ir simbolika, *Lietuvos archeologija*, t. 24, p. 245.

³¹ R. Kubiliūtė, Odinių ilgaaulių batų konservavimas ir rekonstrukcija, *Muziejinių vertybių restauravimas ir saugojimas*, Vilnius, 2000, p. 16–22.

³² D. Vaičiūnienė, D. Grigonienė, XIII a. pab. – XIV a. kernaviškių apavas. Viršutinio Kernavės miesto tyrimų medžiaga, *Lietuvos muziejų rinkinių kaupimas ir tyrimas. Atradimas, problemos, perspektyvos* (konferencijos medžiaga), Trakai, 2001, p. 9–11.

³³ M. Matušakaitė, *Apranga XVI–XVIII a. Lietuvoje*, Vilnius, 2003, p. 89–91, 176–178, 218–219.

³⁴ K. Katalynas, Archeologiniai tyrinėjimai Vilniuje, Subačiaus ir Malūnų gatvėse, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais*, Vilnius, 1990, p. 144.

Čia paminėtos pagrindinės ir žymesnės publikacijos bei darbai Lietuvoje, skirti archeologinių odinio apavo radinių tyrimams. Didžiausia problema, su kuria susiduria dauguma tyrėjų, – aiškios avalynės terminologijos nebuvimas moksliniuose darbuose. Tai labai trukdo ištirti ir tinkamai apibendrinti gausią radinių grupę, kartais susidaro net klaidingas vaizdas. Šiuolaikinės avalynės visuotinai priimtų terminų pritaikymas archeologiniams radiniams suteikia daugiau aiškumo ir padeda mokslininkams susikalbėti tarpusavyje.

Aptarus ligšiolinius odinio apavo mokslinius tyrimus Lietuvoje galima teigti, kad šios rūšies radiniai daugiausia tirti tipologiniu aspektu, iš papildomų tyrimų atlikta tik avalynėje rastų siūlų identifikacija. Praktika parodė, kad šiuos radinius galima įtraukti į daug platesnį kontekstą atlikus keletą kitų papildomų tyrimų.

Konkrečiau radinio odos išdirbimo metodo nustatymas pirmiausia leidžia spręsti apie įvairių rūšių gyvūnų odos panaudojimą apavo gamyboje, taip pat suteikia duomenų apie odininkų darbo kokybę. Epidermio paviršiaus piešinio tyrimai mikroskopu leidžia nustatyti, iš kokio gyvūno odos buvo pagamintas dirbinys. Pagal odos storį ir paviršiaus rašto intensyvumą galima spręsti, iš kurios gyvūno vietos buvo paimta medžiaga konkrečiai avalynės viršaus ar apačios detalei pagaminti. Tyrinėjant mikroskopu ar net plika akimi apavo radinius, galima pastebėti odos ydas (inkštiruotumą, niežus, raupus, stipenas ir kt.), padedančias nustatyti gyvūno amžių, mirties priežastį ar ligas. Šie palyginti nedaug laiko ir sąnaudų reikalaujantys papildomi tyrimai daug plačiau atskleidžia archeologinių odinio apavo radinių vertę, ne tik batsiuvių, bet ir odininkų amato specifiką ar net tuometines gyvenimo sąlygas.

Dažnai kartu su odiniais dirbiniais kultūriniuose sluoksniuose surandamos odos atraižos – tiesioginis vietinio darbo su oda liudijimas. Jų tyrimai leidžia spręsti, su kokia oda dirbo meistras, ar jis buvo tik siauros srities specialistas, ar gamino įvairią produkciją. Didelis odos atraižų kiekis padeda nustatyti, ar tai vieno meistro darbo su oda liekanos, ar tuo pačiu amatu užsiėmė kelios kartos. Nuo skirtingų tipų padų aptiktos atraižos liudija ne tik gamintos avalynės įvairovę, bet ir padeda nustatyti, ar avalynės apačios detalės yra vienalaikės, ar ne.

Odos atraižų epidermio morfologinio paviršiaus piešinio tyrimai netgi kartais panašesni, lyginant su pačiais dirbiniais. Užbaigtas ir dėvėtas apavas dažniausiai aptinkamas su nutrintu epidermio sluoksniu, o tai neretai apsunkina gyvūno identifikaciją (praktiškai taip niekuomet neatsitinka su odos atraižomis).

Europoje archeologiniams apavo radiniams taikomi tik kai kurie iš paminėtų galimų tyrimų – dažniausiai apsiribojama tipologija ir technologiniais aspektais. Kai kuriais atvejais galima rasti bendros informacijos apie gyvūnų rūšį³⁵. Odos atraižų tyrimo duomenys irgi neišsamūs ir nepilni³⁶. Archeologinėje Vakarų Eu-

³⁵ R. Atzbach, *Medieval and Postmedieval Turning Shoes from Kempten (Allgäu), Germany. New Aspects of Shoemaker Technique at about 1500*, *Shoes in History 2000, The Collection of Lectures of the 3rd International Conference*, Zlin, 2001, p. 191.
O. Goubitz, C. van Driel-Murray, W. Groenman-van Waateringe, *Stepping through Time*, 2001, p. 75, 340.

³⁶ J. Wojtasik, *Wczesnośredniowieczne wyroby ze skóry znalezione na stanowisku 4 w Wolinie, Materiały Zachodnio-Pomorskie, Szczecin*, 1960, t. XVI, p. 159–208.

ropos literatūroje taip pat užsimenama, kad odos atraižos dažniausiai nerenkamos arba surenkamos ne visos. Retai atliekami kokie nors jų moksliniai tyrimai, nors tik šios rūšies radiniai gali padėti susidaryti daug aiškesnį komplekso vaizdą minėtais atžvilgiais³⁷. Išskyrus storį, nepavyko rasti jokios informacijos apie skirtingos kokybės gyvūnų odos panaudojimą pagal gyvūno odos topografiją įvairiems dirbiniams bei jų detalėms gaminti. Netyrinėtos ir odos ydos.

Archeologiniai odinio apavo radiniai saugomi nedaugelyje Lietuvos muziejų, tačiau jų kolekcijos gausios ir įvairios: daugiausia yra Lietuvos nacionaliniame muziejuje, Kernavės archeologijos ir istorijos muziejuje, Pilių tyrimo centre „Lietuvos pilys“, Mažosios Lietuvos istorijos muziejuje Klaipėdoje ir kitur. Paskelbti darbai leidžia teigti, kad archeologinio odinio apavo rimtesni tyrimai Lietuvoje dar tik prasideda, todėl pirmiausia reikia susitarti dėl terminijos, kurios įvedimas būtų svarbiausias uždavinys prieš pradėdant analizuoti muziejuose sukauptus šios rūšies dirbinius.

Dažniausiai apavas tyrinėjamas konservavimo metu, tačiau ne visada tai pasiteisina. Pavyzdžiui, tyrinėjant riebinimo emulsijomis konservuotą odą, gaunami netikslūs duomenys apie jos išdirbimą, tuo tarpu vizualius radinių tyrimus mikroskopu patogiau ir saugiau atlikti su konservuota oda. Galbūt viena iš priežasčių, kodėl tik dabar pradėdami platesni šių radinių tyrimai, yra specifinės archeologinių odos dirbinių saugojimo sąlygos. Oda, būdama organinės kilmės medžiaga, netinkamai laikoma greitai denatūruoja, ir tai apsunkina šių radinių tyrimus. Pastaraisiais metais archeologams vis labiau rūpinantis, kad odos radiniai į muziejus patektų bent jau po pirminio konservavimo, atsivėrė daugiau galimybių ir jų mokslinei analizei. Laiku užtikrinus odinių radinių konservavimą ir tinkamas saugojimo sąlygas, ateityje galima tikėtis kur kas daugiau naujų darbų odinių archeologinių radinių, tarp jų ir apavo, tyrimų tema.

Gauta 2002 05 02

Arūnas Puškorius

A REVIEW OF THE SCIENTIFIC RESEARCH OF ARCHAEOLOGICAL LEATHER FOOTWEAR FINDS IN LITHUANIA

S u m m a r y

During archaeological excavations many leather artifacts are found among the other finds. Intensified excavations in towns brought on the appearance of a large amount of leather footwear and other remains of leather craft. This paper discusses the present situation in the field of scientific research of archaeological footwear in Lithuania.

The first researcher of archaeological footwear was K. Navickas (1964). In his paper he discussed the footwear of the 13th–14th c. from the Vilnius Lower Castle. He made some attempts to classify and systematize the shoes. Despite his efforts to describe the artifacts widely, a lot of mistakes were made in the footwear terminology. Some terms like “viršai” (meaning “uppers”) have never been used in the modern professional shoe

³⁷ O. Goubitz, C. van Driel-Murray, W. Groenman-van Waateringe, op. cit., p. 340.

terminology; the wrong terms were given to other details of shoes, too. The classification of shoes was not exact, and this caused misinterpretation of the material. Other information (about the use of brass nails for the soles and linen shoe thread for the seaming of the parts of shoes) raises some doubts as it is not clear by whom and how these data were obtained.

E. Jovaiša (1978) presents a reconstruction of shoes from the Plinkaigalis burial ground of the first part of the 6th c. These finds are the oldest evidences of the presence of shoes in Lithuania. The only correction could be as follows: the term “shoes” could be used instead of the term “footwear”.

J. Genys (1987) analyzes the archaeological finds of shoes from Kurpiai st. of the 16th c. in Klaipėda. The author properly uses the modern shoe terminology, but still he could not avoid some mistakes in the names of certain details; e.g., he uses “treadsole” rather than “bottom part”, an incorrect term is used for the “heel”, etc.

Additional information about shoes in Klaipėda from the 16th–17th c. is presented by V. Žulkus in his book (2002). The author repeated the same inaccuracies as did J. Genys and made a few more. “Insoles” he designates as “treadsoles”, and to “shoes” the wrong term “boots” was given. One more term, “side-on vamp” (there is no such an element at all), is completely incomprehensible.

R. Volkaitė-Kulikauskienė (1997), in her book about ancient Lithuanian clothes and their decorations in the 1st–16th centuries, surveys the footwear in Lithuania from the middle of the first millennium A. D. Her research is based mostly on finds from burial grounds. She draws the correct conclusion that in the middle of the first millennium A. D., a variety of footwear types in the territory of Lithuania were in use. The author paid little attention to the semantic difference of the terms “footwear”, “shoes” and “boots”, and treats all these as synonyms.

In the archaeological report by Ė. Striškienė (1997) on the Diržiai burial ground from the 8th–9th centuries A. D. there is a very important information of the finds of primitive shoes. These primitive shoes were decorated with 1,089 single small brass eyes. Almost all leather parts of the artifacts had survived because of the large amount of brass. The author incorrectly named these “primitive shoes” by the term “shoes”.

Archaeological shoes of the 16th–17th c. from Malūnai were discussed in a joint paper by A. P. and L. Vedrickienė (1999). The modern terminology was successfully adapted to the archaeological finds; the kind of animal was identified for the different bottom and upper parts of the shoe, and some other data from laboratory research on the method of tanning and on shoe threads were presented.

An interesting information is presented by D. Luchtanienė (2000). In her article she doesn't specifically analyze the footwear finds from the Bishop's Palace in Vilnius from the 16th–17th c., but instead presents data on the use of calf, pig, goat or sheep leather for shoe making.

The paper by R. Kubiliūtė (2000) about the archaeological shoe finds of the 15th c. from the Franciscan Church in Vilnius is one of the best articles about archaeological footwear in Lithuania, with the only correction that shoes, when the height of the bootleg part is above the knee, are called boots.

Footwear of the 13th–14th c. from the Kernavė medieval town has been analyzed in the paper by D. Vaičiūnienė and D. Grigonienė (2001). Experience of the authors in experimental archaeology allowed them to evaluate some features of making and wearing such footwear.

In the book by M. Matušakaitė (2003) about clothing in the 16th–18th centuries in Lithuania, she reviews archaeological shoe finds in the context of Lithuanian iconography. The author was not able to avoid some mistakes in the terminology. “Ankle shoes” are incorrectly called “boots”, the “ankle shoe” in picture No. 297 is incorrectly called

“low-cut shoe”, etc. Also her datings of the archaeological shoe finds from Malūnai st. 3/5 in Vilnius slightly differ from those of archaeologists. M. Matuškaitė dates some of them at least 50 years later (second half of the 17th c.).

As the evidence shows, the scientific research of archaeological footwear in Lithuania until now has faced one main problem – inaccurate terminology. This problem has to be solved. Footwear can be brought into a much wider context by collecting additional scientific data such as the method of tanning and animal leather, identification of leather defects, which part of a whole animal leather was used, etc. These data help us to understand much better the crafts of leather-workers and shoemakers and the common life of the period as well. Archaeologists do not always collect the off-cuts, which can often provide very important data for assessing the degree of craft specialization. Leather requires specific preservation conditions. Improper conditions usually disturb the scientific research of these finds. At present, more and more leather artifacts are given primal preservation *in situ*. This improvement allows us to expect a larger amount of new scientific research of archaeological footwear.